

ઉપોદ્ધાત.

જેમ તેજમાં સર્વ પ્રકાશિત સૂર્ય છે, પુષ્પોમાં સુગંધમય ગોલાળ છે, ઝવેરમાં સૌથી કીમતી હીરો છે, તેજ પ્રમાણે કાવ્ય સાગરમાં સર્વોત્તમ ‘નળાખ્યાન’ છે. દરેક સરકારી તેમજ ‘ગ્રાન્ટ’ મેળવતી શાલામાં અને જ્યાં ગુજરાતીનો પકવ અભ્યાસ થાયછે ત્યાં અગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાં નળાખ્યાન ચલાવવામાં આવેછે. આ પુસ્તક જેટલું રસિક છે તેટલુંજ તે સમજણમાં કઠણ છે, તેથી તેમાં ઉંડાણમાં જ્યા વગર જે રસમય ભાષામાં તે લખાયલુંછે તે રસ શીખવતી વખતે મળતો નથી, અને વિદ્યાર્થી કંટાળે છે. આવું પુસ્તક વળી (School Final) ની પરિક્ષામાં નિમાર્ણ કીધું છે, જેથી એની અગત્યતા વધુ ને વધુ જણાય છે. આ માટે સર્વ નિશાળોને અગત્યનું થઇ પડે તેમજ બીજા જિજ્ઞાસુઓની ઇચ્છા તૃપ્તિયા એવા હેતુથી આ લઘુ પુસ્તકની શાળાપયોગી આવૃત્તિ ભિન્ન ભિન્ન પુસ્તકો પરથી તારવી કાઢી છે.

આ પુસ્તક રચવામાં સરકારી, બૃહત, ગાયકવાડી અને બીજા વિદ્વાન પુરોના બનાવેલા તમામ “કાવ્ય દોહન” નો મુખ્ય આધાર પડયો છે; તેમાં કેટલેક ઠેકાણે લખાણ તેમજ અર્થમાં બીજા નકલો જોઇ સહેજ ફેરફાર કીધો છે, જેથી તે નિશાળોમાં દરેક પ્રકારે અનુકૂળ થાય. નળાખ્યાન અસલ ક્યાં, કેનાથી, અને કંઈ ભાષામાં લખ્યું છે, એ જાણ્યા વગર તેની મતલબ સમજ શકાય નહીં, એ અર્થે શરૂઆતમાંજ “મહાભારત” નો ટુંક સાર તેમજ બીજા જાણવાજ્ઞેગ બાબદનો લંબાણ ખુલાસો આપ્યોછે; જેથી શિક્ષક અને શિષ્ય બંનેની મુશ્કેલી દૂર થાય. આ ચોપડીમાં ફક્ત શબ્દોનો અર્થ ન આપતાં ઉત્સર્ગ, ધાતુ, સમાસ, સંધી,

અને બીજી શાસ્ત્રિય બાબદોનો ખુલાસો યથામતિ કીધો છે; જેથી આશા છે કે આ પુસ્તક અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે.

આ પુસ્તક સંબંધી કાંઈ પણ મત, સૂચના, ભૂલ વગેરે કત્તીપર લખાઈ આવશે તેપર ઉપકાર સહિત ધ્યાન પૂગાડવામાં આવશે.

જા. ન. પા.

તથા

મા. બે. સં.

શાલોપયોગી નળાખ્યાન.

પ્રેમાનંદ કવિનું જીવનચરિત્ર.

આ કવિ જનને આહ્વાણ હતો. એના જન્મનું નક્કી વર્ષ જણાયું નથી, છતાં કેટલાક સંવત ૧૬૯૦ થી ૧૬૯૫ ને આશરે કહે છે. એ વડોદરાનો રહેવાસી હતો. એ કાંઈ જન્મથી જ કવિ ન હતો. તેમજ એણે નાનપણમાં વિદ્યાભ્યાસ પણ કર્યો ન હતો. એની બુદ્ધિ જડ હતી. એ ભિક્ષા માગી પોતાનું ગુજરાન કરતો હતો. એના કવિત્વ વિષે એવી દંતકથા ચાલે છે કે કોઈ સાધુ વડોદરામાં આવ્યો હતો તેની પ્રેમાનંદે ઘણી સંવાચાર કરી કરી તેથી પ્રસન્ન થઈ જતી વખત તેની જીભ ઉપર ને સાધુએ મંત્ર પઢી કાંઈ લખ્યું તેથી તેનામાં કાવ્યશક્તિ આવી. એણે દંતકથા અને સંસ્કૃત ગ્રંથોને આધારે પુસ્તકો લખ્યાં છે. એની કવિતામાં દરણા, હાસ્ય, અદ્ભુત, વીર અને શૃંગારરસ ઘણા સારા છે. એણે પિંગળપ્રમાણે કવિતા બનાવી નથી પણ એના વખતની રીતે અનુસરીને ગુજરાતીએ પસંદ પડતા રાગોમાં કરી છે. એની ભાષા શુદ્ધ અને સરળ છે. એના રચેલા ગ્રંથોમાં નળાખ્યાન, સુદામાચરિત્ર, આખાહરણ, સુધન્યા આખ્યાન, અભિમન્યુ આખ્યાન, રૂપમણીહરણ, વિવેક વણજરો, દશમસ્કંધ, દાણુલીલા, દ્રૌપદીહરણ, નરસિંહ મેહેતાનું મામેરું, હુંડી, વગેરે મુખ્ય છે. એની કવિતા રસિક, બોધક, આનંદ આપનાર અને મન

હરનારી છે. ઉપર લખેલાં અંથોમાં નળાખ્યાન પ્રથમ પદવીએ પહોંચે છે. એના આયુષ્ય દીર્ઘ હતા એટલે એ લગભગ સો વર્ષ જીવ્યો હતો. જન્મ એના જન્મ માટે કોઈ બરાબર જાણતું નથી તેમજ એનાં મરણનું પણ નક્કી વર્ષ કોઈને ખબર નથી. કોઈ સંવત ૧૭૯૦ પછીનું જણાવે છે. પ્રેમાનંદ સ્વભાવે મળતાવડો, વિવેકી, માયાળુ અને ધૈર્યવાન હતો.

મહાભારતનો ટૂંક સાર.

દિલ્હીની પાસે હસ્તિનાપુર નામે એક જુનું રાજ્ય હતું ત્યાં તે વખતે શાન્તનુ નામે ચંદ્રવંશી રાજા રાજ્ય કરતો હતો. એને વ્યાસ નામે છોકરો હતો જેને એ દીકરા હતા. વડો આંધજો હતો તેનું નામ ધૃતરાષ્ટ્ર હતું અને બીજાનું નામ પાંડુ હતું. ધૃતરાષ્ટ્ર આંધજો હોવાથી વ્યાસે પાંડુને પોતાનો ગાદીવારસ કરાવ્યો હતો. ધૃતરાષ્ટ્રના સો દીકરા કૌરવને નામે અને પાંડુના પાંચ દીકરા પાંડવને નામે જાળખાતા હતા. પાંડવોનાં નામ યુધિષ્ઠિર અથવા ધર્મરાજ, ભીમ, અર્જુન, નકુળ અને સહદેવ હતાં. કૌરવોમાં વડો દુર્યોધન હતો. તે દુરાચરણી અને પાપી હતો, અને તેના સઘળા ભાઈઓ પણ એના જવાજ પાપી હતા. યુધિષ્ઠિર મોટો હોવાથી પાંડુના મરણ પછી તેને ગાદીવારસ જાહેર કર્યો. આ પ્રમાણે પાંડવોમાંના એકને ગાદી મળેલી જોઈને લોકો બહુ સંતોષ થયા, પણ પાંડવોની અઢતી કૌરવોથી જોઈ શકાઈ નહીં. કૌરવનો શત્રુનિ નામે મામો હતો તે પણ મહાપાપી હતો. તે કૌરવોને પાંડવોસામે પ્રપંચ કરવા ઉશ્કેરતો હતો. એ પાસા રમવામાં બહુ કુશળ હતો. શત્રુનિ અને કૌરવો એવા અનુમાનપર

આવ્યા કે પાંડવોને મારી નાખવા, પણ પાંડવો દરેક પ્રકારે બહુ સાવચેત રહેતા હતા. કોઈ કોઈ વાર તેઓ મરતાં સેનમાં બચી જતા હતા. તેમને કેટલોક વખત સુધી યોગી થઈ જંગલમાં ભટકવું પડ્યું. આખરે તેઓ જંગલ છોડી પંચાળ દેશમાં આવી લાગ્યા, જ્યાં તેઓ બ્રાહ્મણને વેષે દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં ગયા. જ્યાં મોટા મોટા રાજાઓ ઉપરાંત દુર્યોધન, કર્ણ, દ્રોણ, વગેરે આવ્યા હતા. સ્વયંવરમાં એવું વરદાન હતું કે જે કોઈ ભારે ધનુષ્યથી ચક્ર ભેદીને મચ્છની આંખ વીધે તેને દ્રૌપદી પરણે. ધનુષ્ય એવું ભારે હતું કે કેટલાકો તે ઉપાડી પણ ન શક્યા. પણ અર્જુને ધનુષ્ય ઉપાડી પહેલેજ બાણે મચ્છની આંખ વીધી નાખી, અને દ્રૌપદીએ તેના ગળામાં વરમાળ ધાલી. આપ્રમાણે એક બ્રાહ્મણને તે પરણી તે જોઈ હાજર રહેલા સઘળા રાજા બહુ ગુસ્સે થયા અને દ્રૌપદીના બાપસાથે લગ્ન કરવાનું કહેણુ મોકલ્યું; પણ પાંડવોએ પોતાનો ધારણ કરેલો પોતાક બદલ્યો તેથી તેઓ ક્ષત્રીય છે એમ જાણી સઘળું શાંત થયું. પણ આથી કૌરવો વધારે અદેખા થયા. પાંડવો દ્રૌપદીને લઈ ઘર ગયા. ભીમે ઘર જઈ માને કહ્યું, “મા, અમે કંઈ અમુલ્ય વસ્તુ લાવ્યા છીએ.” માએ કહ્યું, “મારા દીકરા, જો તેમ હોય તો તમે પાંચે તે સરખે ભાગે વહેંચી લો.” માને ખબર ન હતી કે તે શું ચીજ છે. છતાં પણ પોતાની મા તરફની તાબેદારીની નિશાની અને પ્રેમ સમજીને તે પાંચે દ્રૌપદીસાથે પરણ્યા. ધૃતરાષ્ટ્રની સમજવટથી પાંડવો પાછા રાજધાનીમાં આવ્યા અને ઈંદ્રિપ્રસ્થ નામના શહેરમાં થોડોક વખત સુખચેનથી રહ્યા. યુધિષ્ઠિર સિવાય સઘળા ભાઈઓ આસપાસના રાજ્યો જીતવા ગયા. તેઓએ કેટલાંક રાજ્યો જીત્યાં અને કેટલાકોપાસે ખંડણી કબુલ કરાવી મોટી દોલત એકઠી કરી પાછા

આવ્યા. યુધિષ્ઠિરે મોટી દરબાર ભરી અને પોતાને મોટો રાજા કમુલ કરાવવાને નાના મોટા રાજાઓ, સરદારો, હાકારો, વગેરેને ત્યાં બોલાવ્યા. પાંડવોની આ પ્રત્યેક કૌરવોથી જોઈ શકાઈ નહીં. તેઓ તો કાઈ પણ પ્રકારે પાંડવોપર વેર લેવું એ ધારણાથી પાછા હસ્તિનાપુર ગયા. ત્યાં પોતાવચ્ચે એક ખાનગી દરબાર ભરી, જેમાં શકુનિએ તેમને સલાહ આપી કે તમે પાંડવોને તમારી સાથે જુગટું રમવાનું કહેણ મોકલો. યુધિષ્ઠિરે તે કમુલ કર્યું. તેણે પોતાનું સર્વસ્વ હારી નવા ઉપરાંત પોતાને, ભાઈઓને અને દ્રૌપદીને પણ ખાયાં આથી કૌરવો ધણા ખુશી થયા. પાંડવોની આવી દુર્દશા જોઈને વિદુર વગેરે ત્યાં બેઠેલા મહાન પુરોહીની સમગ્રવટથી એવું નકકી થયું કે પાંડવોએ ફરીથી જુગટું રમવું, અને આ વેળાની રમતમાં જો તેઓ હારે તો બાર વર્ષ વનવાસ કરવો અને તેરમે વર્ષે શુભ રહેવું. જો તેરમાં વર્ષમાં તેઓ દોષની નજરે પડે તો બીજાં બાર વર્ષ વનવાસ ભોગવવો. આ શરત પણ પાંડવોએ શુભાવી તેથી તેઓ દ્રૌપદી સહિત જંગલમાં ચાલ્યા. આ પ્રમાણે અતિ દુઃખ વેડ્યાં છતાંપણ કૌરવો મદા મદા પીડા આપતા હતા. વનવાસ ભોગવ્યા પછી પાંડવોએ વિચાર્યું કે આપણે આપણી પ્રતિજ્ઞા તો પાળી પણ કૌરવો હજીપણ આપણું રાજ્ય આપણને આપશે નહીં; તેથી તેઓએ મોટા મોટા રાજાઓસાથે વિચાર કરીને દ્રુપદ રાજાના આહ્વાનને કૌરવને ત્યાં મોકલ્યો. ધૃતરાષ્ટ્રે પાંડવને કહાવ્યું કે આવો અને આ પાંચ નગરનું રાજ્ય ભોગવો. પાંડવોએ કમુલ કર્યું પણ કૌરવોએ તેપણ આપવાની ના પાડી તેથી અને યુદ્ધ કરવાની ફરજ પડી. આ લડાઈ કુરુક્ષેત્ર પાણીપતનાં મેદાનમાં થઈ જે અરાડ દિવસ ચાલી. તેમાં

આખરે કૌરવ હાર્યા અને માર્યા ગયા. એ રીતે ધૃતરાષ્ટ્ર, યુધિષ્ઠિર, પાંડવો, તથા સર્વ મંડળ ધામધુમથી હસ્તિનાપુરમાં દાખલ થયા, અને ત્યાં રાજ્ય કરવા લાગ્યા.

નળાખ્યાનનો ટૂંક સાર.

નળાખ્યાનમાં નૈષઢ દેશના રાજા નળ, અને તેની બાવડી દમયંતી પર જે મહા કૃષ્ટ પડ્યું તેનું વર્ણન કીધેલું છે. અસલ એ વર્ણન મહાભારત નામના હિંદુ ધર્મ પુસ્તકમાં વેદ વ્યાસ ઋષિએ સંસ્કૃત ભાષામાં રચેલું છે. મહાભારતનાં જે પ્રકરણમાં એ વર્ણન આવે છે તેને આર્જુનિક કે વનપર્વ કહે છે. તેમાંથી ગુજરાતી ભાષામાં પ્રેમાનંદે તર-જુભો કીધો છે. વળી લાટિન, જર્મન, ફારસી અને ઈંગ્રેજી ભાષામાં પણ એનાં ભાષાંતર થયાં છે.

મહાભારતમાં નળાખ્યાન લખવાનું કારણ:—જ્યારે પાંડવો પોતાનું રાજ્ય કૌરવો સાથે જુગદું રમતાં હારી ગયા, ત્યારે તેમના વનવાસ વચ્ચે ધર્મરાયનો માનીતો ભાઈ અર્જુન કાંઈ કામસર સ્વર્ગમાં ગયો, જેની જુદાઈમાં તે ઉદાસ રહેતો. આ વખતે તેને ત્યાં વૃહદશ્ય નામનો એક તાપસ આવ્યો જેણે યુધિષ્ઠિરનું દુઃખ ભૂલાવવા નળનું આખ્યાન પાંડવો આગળ કહેવું શરૂ કર્યું.

નળની કથા:—એક વેળા નળના બાપ વિરસેનની દરબારમાં વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામની કુંવરીનાં સ્વરૂપનાં અતિ વખાણ થયા, જે સાંભળી નળ તેપર મોહિત થયો. નળ એક વેળા

જંગલમાંથી એક અદ્ભુત હસ પકડી લાવ્યો, જેની મદદથી નળ દમ-
યંતી સાથે પરણ્યો. દમયંતીને પાછળથી ઈંદ્રિસેન અને ઈંદ્રિસેના નામે
બે સંતાન થયાં. બ્યારે નળ રાજ થયો અને તેનો પિત્રાર્ધ પુષ્કર સેના-
પતિ થયો, ત્યારે નળની કાર્તિકી અદેખો થઈ પુષ્કર નળ સાથે જુગટ
રમ્યો, જેમાં નળ સર્વસ્વ હાર્યો. આથી નળ અને દમયંતીને એકેકજ
વસ્ત્રસહિત નગર છોડી જંગલમાં જવું પડ્યું. જંગલમાં દમયંતીનું દુઃખ
નળથી દેખી ન શકાવાથી તે એક દીવસ દમયંતીને છોડી છૂપીરીતે
ચાલી ગયો.

નળને પોકારતી દમયંતી વનમાં રખડતી હતી. જેવામાં માર્ગમાં
એક અજગરના વકાશેલા મ્હોંમાં દમયંતીનો પગ પડવાથી તેણે દમ-
યંતીને ગળવા માંડી. દમયંતીએ ચીસ પાડવાથી એક પારધીએ તે
અજગરને મારી તેને છૂટી કરી. પારધીની નજર દમયંતીપર અગ-
ડ્યાથી શ્રાપ દષ્ટ દમયંતીએ તેને બાળી ભસ્મ કર્યો. પાછળથી દમયંતી
ભટકતી ભટકતી ચૈદ્યવસુ નગરીમાં બીજે નામે આવી પહોંચી, જ્યાંના
રાજા સુબાહુની રાજમાતાએ તેને કેટલીક સરતે પોતાની સુનંદા
નામની રાજકન્યા સાથે રાખી.

દમયંતીને છોડી નળ ચાલતો થયો, જ્યાં આગળ તેણે કર્કેટક
નામના એક નામને બળતો દીડો. નળે તેને છાડ્યો કે તેણે નળને
ડંખ દીધો જેથી નળ કાળો અને કદરૂપો થયો. કર્કેટકે નળને કહ્યું કે
તારે રૂપ છૂપાવવા મેં ડખ્યો છે; પછી એક વસ્ત્ર આપી કહ્યું કે “તારી
અવધ પુરી થાય એટલે આ વસ્ત્ર પહેરી મારે સ્મરણ કરજે જેથી તું
અસલ રૂપમાં આવશે અને દમયંતી તથા રાજ્ય પાછાં મળશે.” પછી
નળ અયોધ્યાના ઝંકતુપર્ણ રાજા કને ગયો જ્યાં બાહુક નામ ધારણ

કરી સારથીઓના ઉપરી તરીકે અશ્વશાલામાં રહ્યા. પાછળથી દમયંતીના પિતાએ નળ દમયંતીનો શોધ કરવા બ્રાહ્મણોને દેશેદેશ મોકલ્યા. જેમાંનો એક મુદ્દેવ દમયંતીને શોધી તેના પિતા કને લઇ ગયો. પાછળથી દમયંતીએ સ્વયંવર કરવાનું કહેવાડી દેશેદેશના રાજા બોલાવ્યા, જેમાં ઋતુપર્ણુ રાજા પણ પોતાના સારથી બાહુક (નળ) ને લઈ આવ્યો. જ્યાંથી દમયંતીએ બાહુકના કેટલાક કર્તવ્ય જોઈને ઝોળખ્યો કે આજ નળ છે. પાછળથી ભીમકે બાહુકને સભામાં બોલાવ્યો જ્યાં ઇશ્વરવાણી પ્રગટી કે “હે નળ રાજા, હવે તારૂં રૂપ પ્રગટ કર.” પછી બાહુકે નાગનું રમરણ કરી તેનું આપેલું વસ્ત્ર પેહેર્યું કે તે અસહ્ય રૂપ બની ગયો. દમયંતી અને સર્વ પ્રસન્ન થયાં અને ઘણાં દાનધર્મ કર્યાં. પછી નળરાજા અપાર સૈન્ય લઈ પોતાના દેશમાં આવ્યો અને પુષ્કરને બોલાવી કહ્યું કે મારી સાથે જુગદું રમ કે લડાઈ કર. નળે જુગદું રમી સર્વ રાજ્ય પાછું જીતી લીધું અને પુષ્કરપર દયા કરી તેને એક ગામ આપ્યું. પછી નળ રાજા સારી રીતે રાજ્ય કરી કેટલેક વખતે દમયંતી સહિત સ્વર્ગે ગયો.

આ ચોપડીમાં વપરાયેલા ઉપસર્જોના અર્થ.

અતિ = બહુ.
 અધિ = ઉપર.
 અનુ = પછી; મલતું.
 અંતર = વચ્ચે.
 અપ = ઉતરતું; ખોટું.
 અપિ = ઉપર.
 અભિ = ભણી; યોગમ.
 અવ = નીચું, ઉતરતું.
 આ = સૂધી, પૂર્ણતા.
 ઉત = ઉચું, ચઢતું.
 ઉપ = ઉતરતું; નાનું.
 દુઃ = ખોટું.
 નિ = માંહેણું, બહાર, સાથેનું.
 નિસ = વિના.
 પરા = પૂરે.

પરી = યોગમ, બહુ.
 પ્ર = વિશેષ.
 પ્રતિ = ફરી, સામું.
 વિ = વિશેષ, વિના.
 સમ = સાથે.
 સુ = સારું.
 અ = અન - વિના.
 કુ = નકાર.
 ન = નિષેધ.
 પશ્ચાત્ = પછીથી.
 પર = પારકું.
 સ્વ = પોતાનું.
 પુનર્ = ફરીથી.
 સ = સાથે.
 સ્વયમ્ = પોતે.

નળાખ્યાન.

કડવું ૧ લું.

નૈષધનાથની કહું કથા, પુણ્યસ્ત્રોત્ર જે રાય;
વૈશપાયન વાણી વદે, આર્ણિક પર્વ મહિમાય.
રાજ્ય હારી ગયા પાંડવ, વસ્યા દૂત વનમોઝર;
એકલો અર્જુન ગયો કૈલાસે, આરાધ્યા ત્રિપુરાર.
પશુપતાકાસ્ત્ર પશુપતિયે આપ્યું, પછે ગયો સ્વર્ગમાંહે; ૫
કાલકેત પુત્રોમા માર્યો, પંચ વર્ષ રહ્યો તાંહે.
યુધિષ્ઠિરરાય અતિ દુઃખ પામ્યા, ઉપન્યો ઉદ્વેગ;
પુનરપિ પારથ નહીં આવ્યો, ભાષ્યે કીધો તાંહાં નવો નેગ.
એહેવે સમે એક તાપસ આવ્યો, વૃહદશ્વ એહેવું નામ;
પૂજા કીધી પાંડવે, આપ્યો વસવાનો ઠામ. ૧૦
ચાતુર માસ તાંહાં રહ્યા, કુંતીસુત કરે સેવાય;
રાત રાતના વારાફરતી, પાંડવ ચાંપે પાય.
એક વાર યુધિષ્ઠિર બેઠા, તળાંસવાને ચર્ણ;
તે સમે અર્જુન સાંભર્યો, ભરાયું અંતરકર્ણ.
ધર્મરાયને ઋષિજી પૂછે, જળે બીના પગ માહારા; ૧૫
શે દુઃખે સતવાદી રાજ, નેત્રે ભરે જળધારા.
ધર્મ કેહે સાંભળીએ સ્વામી, ઉઠી ગયો અર્જુન;
અવળાસવળી સાલે સવ્યસાચી, માટે કરું છૌં રદન.
ભીમસેનની પાસે જો હું, માગુ દાતણ પાણી;
ખડખડતો જાએ રીસાવી, લાવે વૃક્ષ મોટું તાણી. ૨૦

પ્રાતઃસામગ્રી નકુળ પાસે, કદાપી જો મેં માગી;
 એક પોહોર તો વાર લગાડે, એટલી કરે વરણાગી.
 સહદેવને જો કામ દેઉં, સાધુ મન ન આણું રોષ;
 પણ મધ્યાન્હે ધરમાંથી નીસરે, જોતો જોતો જોષ.
 દક્ષિણ દિશાએ જોગણી જો, જાઉં તો દુઃખ પામું; ૨૫
 પૂર્વ દિશાએ પરવરું તો, ચંદ્રનું ધર છે સાહામું.
 એહેવી રીત તો ત્રણે ભાઈની, મુજથી નવ સેહેવાય;
 દ્રૌપદીને મોકલું તો, હરણ કરી કો જાય.
 વણુ માગે વેળાએ આપે, જે જોઈએ તે આણી;
 ફળ જળ મુખ આગળ લેઈ મેહેલે, તે તો ગાંજવપાણી. ૩૦
 તેહેના ગુણ હું નથી વિસરતો, રહ્યો છૌં રૂઢ્યા રાખી;
 મુખ સંતોષ વિના છૌં સૂનો, મુનિ હું પારથ પાખી.
 નિશ્વાસ મુકી ધર્મ એમ પૂછે, કોહોને વૃહદ્સ્વ રખી;
 વન વસવું ને વિજોગ પડીઓ, હું સરખો કો દૂખી.
 રાજ્યાસન ધન ભુવન રિધ, તેહ હમો સર્વ હારી; ૩૫
 એહેવું કોને હવું હરો સ્વામી, પીડા પામી નારી.
 વળતા વાણી વદે વૃહદ્સ્વજી, શું આણું વૈરાગ;
 નળ દુઃખ પામ્યો અરે પાંડવ, નથી તેહેનો સોમો ભાગ.
 રૂપ રાજ્ય ને ધન બળ તે, ન મળે નળસમાન;
 અનેક કષ્ટ તેહેના જેવું, કો ન ભોગવે રાગન. ૪૦
 ભીમકકુમારી નળની નારી, રૂપ શું કહું મુખ માંડી;
 તે રાણી જાહાં નહીં ફળ પાણી, નળે વનમાં છાંડી.
 દાસીરૂપ ધર્યું દમયંતી, કુળડું થયું નળગાત્ર;

હેનાં દુઃખ આગળ યુધિષ્ઠિર, તાહારં દુઃખ કોણુમાત્ર.
 કર જોડીને ધર્મ એમ પૂછે, કોહો મુજને ઋષિરાય;
 ધણું દુઃખ પામ્યો નળરાજ તે, શા કારણુ કેહેવાય.
 કોણુ દેશનો નરેશ કાહાવે, કેમ પરણ્યો દમયંતી;
 તે રાણી નજે કેમ છાંડી ને, કાંહાં મૂકી ભમયંતી.
 ઉતપત્ય કોહો નળદમયંતીની, અથ ઇતિ કથાય;
 દુષ્ટીઆનું દુઃખ સાંભળતાં માહારી, ભાજે મનની વ્યથાય.
 વલણુ.

૪૫

૫૦

વ્યથા જાય માહારા મનની, કેહે યુધિષ્ઠિર રાજન રે.
 વહે વિપ્ર પ્રેમાનંદ તે, નળતણું આખ્યાન રે.
 કંડવું ૨ જી.

વૃહદશ્વજી મુખ વાણી વહે, રાય યુધિષ્ઠિર ધરતા હદે.
 એક નૈપથ નામે દેશ વિશાળ, રાજ્ય કરે વીરસેન ભુપાળ.
 તેહને સુરસેન આંધવજનં, તે બેહુને એકેકો તંન.
 તે રૂપે કુટડા જેવા કામ, નળ પુષ્કર બન્યોનાં નામ.
 પછે નળને આપી રાજ્યાસનં, પિતા કાકો બન્યો ગયા વંન.
 ચલાવે રાજ્ય નળ મહામતી, પુષ્કરને કીધો સેનાપતી.
 જીત્યા દેશ વધારી ખ્યાત, નજે શત્રુ માત્ર પમાડ્યા શાંત.
 ભૂપતી સર્વ નૈપથને ભજે, નળપુષ્કરે કીધું દિગવજે.
 પ્રજા સુએ ઉધાડે બાર, ન કરે ચોરી ચોર ચખાર.
 સત્યે યમપતિ કીધો સાધ, પુરમાંહે કોને નહીં વ્યાધ.
 કનકે ભરીઆ છે કોઠાર, જેહેવાં ધન તેવા દાતાર.
 જાચકનાં દારિદ્ર કાપીઆં, નજે મુખમાગ્યાં ધન આપીઆં.

૫૫

૬૦

- ભક્ષુક કહે ભલું નળનું રાજ, ગયું દુઃખ હોવાણી દાન. ૬૫
- કીર્તિ થઇ નળની વિસ્તીર્ણ, જેમ એક સૂરજને ધણું કીર્ણ.
- પુણ્યશ્લોક ધરાવ્યું નામ, વૈષ્ણવ કીધું બાધું ગામ.
- નળે લીધો એટલો નેમ, માગ્યું દાન આપે કરી પ્રેમ.
- જો આવે મસ્તક માગનાર, તો આપતાં નળ ન લગાડે વાર.
- ઉત્તર દક્ષિણ પુરવ પશ્ચ, વીરસેનસુતનો વાધ્યો યશ. ૭૦
- ત્યારે પુષ્કરને થઇ અદેખાઇ, હુથી વાધ્યો પિતરાઇ ભાઇ.
- નળને નમે પ્રજા સમસ્ત, એ આગળ હું પામ્યો અસ્ત.
- એહેવું જાણી મન આણી વૈરાગ, ગયો વન ધર કીધું ત્યાગ.
- નળનો વાળ્યો તે નવ વળ્યો, દારણ વનમાં ખોતે પળ્યો.
- જનને સેવ્યું પર્વત શૃંગ, તે તળે વેહેછે નદી ગંગ, ૭૫
- શલ્યાનું કીધું આસન, પાનડાનું કીધું છત્ર રાજન.
- માનસી રાજ માંડયું વનતણું, કોકિલા સ્ત્રી ગાન કરે ધણ.
- આ મૃગ તે અશ્વ માલારે કારણે, દુમ પ્રતિહાર ઉભા પારણે.
- ભુંડ હસ્તી પૃથ્વી પરજંગ, એ રાજ કેમે ન પામે ભગ.
- કો લુટી લેવા આવી નવ અડે, ઉઘાડે પાર ખાતર નવ પડે. ૮૦
- એણી પેરે માંડયું રાજ્યાસન, અણચાલને વશ કીધું મન.
- એ કથા એટલેથી રહી, નળરાય શું કરે તહીં.
- જરે પુષ્કર ઉડી વનમાં ગયો, ભાઇ વિના ભુપ એકલો રહ્યો.
- નિપકંઠક રાજ્ય એકલો કરે, ધર્મઆણુ રાજની ફરે.
- માગાં મોકલે દેશદેશના ભૂપ, નળ જોવડાવે કન્યાનું રૂપ. ૮૫
- શરીર કુળમાંહે કાઢાડે ખોડ, કહે ન મળે કો મારી જોડ.
- બત્રીસ હોય લક્ષણ સંપૂર્ણ, તેહેનું હું કરું પાણિગ્રહણ.
- એમ કરતાં વહી ગયા દિન, એહેવે આવ્યા નારદ મુન.

વલણુ.

નારદ મુનિ પધારીઆ, સુણુ યુધિષ્ઠિર ભૂપાળ રે.

પછે વેણુપાણીએ ક્રમ મેળવ્યું, નળનું વેળાસાળ રે.

૯૦

કડવું ૩ જી.

એણીપેર ઓલ્યા વૃહદશ્વ વાણીજી, નળને ઘેર આવ્યા વેણુપાણીજી.

વારસેનસુતે દીધું માનજી, અર્ધપાત્રે પૂજ્યા ભગવાનજી.

પૂજ્યા નારદ આદર આણી, રૂઢેમાં અતિ પ્રેમ;

અન્યોઅન્ય પૂછીઓ, સમાચાર કુશળી ક્ષેમ.

રાજ્યઆસન નળનું દેખી, નારદ રૂખી એમ પ્રછે;

૯૫

પટરાણી દિસતાં નર્થી એ, કોહોની કારણ શું છે.

આસને એસવું રાણી વિના, તેહેનો મોટો દોષ;

પછે પ્રતિહત્તર વિચારી નળ, ઓલીઆ ધરી શોપ.

નળ કહે તમે પ્રજ્ઞપતિના, પુત્ર વેણુધારી;

જાણતા હશે બ્રહ્માજીએ, માહારે નિરમી છે કો નારી.

૧૦૦

સપ્તદ્વીપ નવખંડમાંહે, કાંઈ કન્યા કોટાકોટ;

રૂખી હું વરૂં એહેવી નવ મળે, શકે છે કન્યાની ખોટ.

રૂપ તાંહાં કુળ નહીં, કુળ તાંહાં નહીં ચાતુરી ચાલ;

કો સકળ લક્ષણ હોય પૂરણ, તો હું પરણું તતકાલ.

નારદ રૂખી તવ ઓચર્યા, એમ ન કીજે ભૂપ;

૧૦૫

તાહારા સરખું નવ મળે, કો શ્યામાનું સ્વરૂપ.

પણ એક કન્યા અસોકીક છે, વેદ જોહેને વરણ;

તે ઈંદ્રને ઇચ્છે નહીં તો, તૂને કાંહાંથી પરણે.

નળ કહે ઓ મહામુની તે, કન્યાતુ કોણ નામ;

કવણુ રાયની દીકરી ને, કવણુ તેહનું ગામ.

૧૧૦

નારદ કહે સકળ દેશ મધ્યે, ઉત્તમ વિદર્ભ દેશ;
 તાંહાં રાજ્યાસન કરે છે, ભીમક નામ નરેશ.
 તેહેને ઘેર એક તારણી, વજ્રાવતી નામ અભિધાન;
 પુણ્યદાન અપાર કીધાં, પણ પેટે નહીં સંતાન.
 એહેવે સમે એક દમન નામે, આવીઓ તાપસ;
 આતિથ્ય કીધું તેહનું ને. જમાડયો ખટ રસ.
 ધણા દિવસની ગઘ ક્ષુધા, ને પામીઓ સંતોષ;
 ત્રિકાળ જ્ઞાને જાણીઓ, રાણીનો વંઝાદોષ.
 પૂછીને તાંહાં ખરું કીધું, નિશ્ચ નહિં સંતાન;
 કરણા આણી આપીઉં, રાયરાણીને વરદાન.
 ત્રણ પુત્ર ને એક પુત્રી, હશે રૂપનાં ધામ;
 એધાણી રાખજે એટલી. જે માહારે નામે નામ.
 એહેવું કહીને ઋષીજી, પામીઆ અંતરધાન;
 કેટલે દિવસે રાણીને પછે, આવીઆં સંતાન.
 દમન દંતુ દુર્દમન, દમયંતી નામજ ધર્યા;
 હર્ષ પામ્યો ભૂપતી, બાળક ચાર ઉછર્યાં.
 દમયંતી જે દીકરી તે, મુખે વરણી ન જાય;
 તન વદન ને લોચને, ઉપમા કશી ન અપાય.

૧૧૫

૧૨૦

૧૨૫

વલણુ.

હુપમા ન અપાય નળ મેં, એમ બોલ્યા વેણાધારી રે;
 નળ કહે નારદ પ્રત્યે, તેહેનું રૂપ કહો વિસ્તારી રે.

૧૩૦

કડવું ૪ થું.

નારદનાં વચન સુણી, બોલ્યા નૈષધધણી;
 ભીમક તણી કુચરી છે, કેહેવી કૂટડી રે.

ફૂટડી કેહેવી દમયતી, કોહો તેહેનું વીખાણુ;
 નારદ કેહેરે સાંભળો, વીરસેનસુત સુખાણુ.
 ગુણ ચાલ ને ચાતુરી, અદ્ભુત સુંદર વેશ;
 તેહેને હું કેમ વર્ણવું, વર્ણવી ન શકે રોષ
 ખુદ્દિ પ્રમાણે માનનીનું, કરંધું વરણન:
 જ્યમ સાગરમાંથી ચાંચ જળની, ભરે પક્ષીજન.

૧૩૫

(અહિંચાથી તે કડવા પ માં સુધી કવિએ દમયંતીની ખુબસુરતીનું
 ઘણુંજ અલંકારીક વર્ણન કર્યુંછે, જેમાં તે દમયંતીનું નાક, ચોટલો,
 મોઢું, પેટ, આંખ, હોઠ, અવાજ, દાંત, સ્તન, જાગ, કમ્મર, વસ્ત્ર,
 આભુષણ, વગેરે ચીજોને રસમય ભાષામાં ખીજી કુદરતી ચીજો સાથે
 સરખાવે છે. ૬ ઠા કડવામાં દમયંતીપર મોહિત થયેલો નળ જંગલ
 ફરતો માન સરોવર આગળ આવે છે, જ્યાં તે જુદી જુદી જાતોનાં
 ઝાડ નિહાળતો ફરે છે, એવાંમાં એની નજરે કેટલાક સોનાનાં હંસ
 પડ્યાં. જે અદ્ભુત શોભાયમાન પ્રાણીઓમાંના એકને પકડવાની નળ
 જુગ્તિ કરતો ફરેછે, તેટલામાં તે પ્રાણીઓના નાથકને ઝાડની છાયામાં
 ઉઘતો દીઠો, જેની આગળ નજો હળવેથી જઈને તેનો પગ ઝાલ્યો.
 આથી હંસ જાગી ઉઠ્યો અને નીચે પ્રમાણે વિલાપ કરવા લાગ્યો.)

કડવું ૬ હું.

ઝાલ્યો પંખી જાગી ઉઠ્યો, નળને કીધા ચંચના પ્રહાર રે,
 પછે પોતાની વાણીએ કરી, કરવા લાગ્યો પોકાર રે.

૧૪૦

કડવું ૭ મું.

હંસે માડ્યોરે વિલાપ, પાપી માણસારે; શું પ્રગટ્યું માહાફં પાપ, પાં
 એ કાળામાથાના ઘણી, પાં જેને નિર્દયતા હોયે ઘણી. પાં
 એ તો જીવને મારે તતખેવ, પાં હવે હું મુજો અવસ્થખેવ. પાં

દુંપી નાખશે માહારી પંખાય, પાં મુને શેકશે અગ્નિમહાંય. પાં
 મુને કોણ મુકાવે કરી પક્ષ, પાં માહારે મરવુંને એહેને ભક્ષ. પાં ૧૪૫
 આ હું સરખું રતન, પાં તે એજે થાશે નીધન. પાં
 ટળવળી મરશે માહારી નાર, પાં તે જીવશે કહેને આધાર. પાં
 ગ્રહો નારીએ દીઠો નાથ, પાં ધાયો સહસ્ત્ર સ્ત્રીનો સાથ. પાં
 નાથ ઉપર ભમે સ્ત્રી વૃંદ, પાં ધણું કરવા લાગાં આકંદ. પાં
 હંસીએ દીધો શાપ, પાં તારી સ્ત્રી એમ કરજો વિલાપ. પાં ૧૫૦
 હંસ નારીને કહે વચન, હંસી સાંભળોરે.

તમે જનઓ સર્વ લુવન, આંહાંથી પાછાં વળોરે.
 જે કાંઈ લખ્યું હશે અહ્લાય, હં તે અક્ષર નવ ધોવાય. આં
 કેમ છૂટીએ કર્મના બંધ, હં આપણે એટલો હશે સંબંધ. આં
 જે અણુધટ્ટુ કાધું મેં, હં મને વારી રાખ્યો નહિ તમે. આં ૧૫૫
 આપણે વસવું વૃક્ષ ને ઓમ, હં આજ મેં નિદ્રા કાઢી ભોમ. આં
 જે થાએ થાનકે ભ્રષ્ટ, હં તે પામે માહારી પેર કષ્ટ. આં
 સર્વને દેહિઠાં શીખામણુ, હં તમો ધરણિ મા મુકશે ચર્ણુ. આં
 એમ કહેતો સ્ત્રીને ભરતાર, હં દેખી નજે કીધો વિચાર. આં
 પંખી સર્વ પામ્યા છે શોપ, હં તે દેહે મુજને દોપ. આં ૧૬૦
 તમો હંસ ધરો વિશ્વાસ, હં હું નવ કરવાનો નાશ. આં

વલણુ.

નવ કરવાનો નાશ એહેવી, વાણી નજે કહીરે.
 વચન સુણી નળરાયના, હંસને વાચ્યા થઈરે.

કડવું ૮ મું.

મનુષ્યની પેરે પંખી બોલ્યો, મુને મુકી જુઓ એક વાર;
 પ્રાણદાન તુ આપીશ તો, કાંઈ હુંએ કરીશ ઉપકાર.

મૂક મુજને સર્વથા આ, રૂવે છે માહારી સુંદરી;
એહેને આસનાવાસના કરીને, હું આવીશ તુજકને ફરી.
વચન સુણી વીર વિરમે પામ્યો, અલ્યા હવે ન ચૂકું;
રૂપ ને વાણી એ ગુણ તુજમાં, મરતાં લગે નવ મૂકું.
હંસ કહે વિશ્વાસ આણો, અમો બ્રહ્માનાં વાહન;
આકાશ અવની એક થાયે તો, જીહું ન બોલું વચન.

૧૭૦

નળ કહે હું વીરસેનસુત છૌં, નૈવધ માહારં ગામ;
દેશપતિ ને ક્ષત્રી કેવળ, નળરાય માહારં નામ.
હુથી વિદ્ય થાયે નહીં, પ્રાણની પેરે પાળું;
અમો રાજવંશીને રૂકુ લાગે, તાહારં બોલવું રઢીઆળું.

૧૭૫

ખટપટ ટાળો મરણની ને, રખે આણું શોક;
એમ જાણી રોહો મુજ પાસે, જવાની આશા ફોક.
પંખી કેહે રે પુણ્યસ્થોક માહારી, માતા રોધ રોધ મરશે;
એકનો એક છૌં તેહેને, માતા કોહોને જોઇ દરશે.

૧૮૦

એક સહસ્ત્ર રૂએ છે નારી, ઘેર ત્રણ છે પટરાણી;
માહારં બંધન જાણી સર્વકો, તતક્ષણ તજશે પ્રાણી.
વાહાલી સ્ત્રીએ પુત્ર પ્રસન્ધો, મેં તેહેનું મુખ નથી જોયું;
અરે નળરાજ હું રંકનું તે, સુતનું સુખ કાં જોયું.

આપણુ બન્ધો મિત્ર થયા તેહનો, સુરજ દેવતા સાખી;
રૈવ નરકે હુ પડું જો, ન પાળુ વાચા ભાખી.

૧૮૫

ગુરૂદ્રોહી સ્વામીદ્રોહી, એ પાતિક લાગે મુજને;
જો નારીને મળી આવી, શીશ ન નમાવું તુજને.
ત્રાહે ત્રાહે કરી નળ બોલ્યો, મુકું છૌં નિરધાર;
તુ જાણે પરમેશ્વર જાણે, સમતણો વિચાર.

પ્રતિજ્ઞા માટે મુકું છૌં, મળવાને તારી નાર;
 નહિ આવે તો શું કટક ચડાવું, કે તુંને કહાડું ન્યાતખહાર
 એહેવું કહીને પંખી મુક્યો, હંસે ઉડ્યો આકાશ;
 રૂદન મા કરશો એમ કેહેતો, આવ્યો પ્રેમદા પાસ.
 સમાચાર કહ્યો સ્થામાને, સમજાવી સુંદરી;
 વોળાવી નારીને પોતે, આવ્યો નળકને પ્રી.
 જમ કો અંધ આનંદ પામે, ફરી આવે લોચન;
 તેમ નળરાયનું હંસને દેખી, હરખ્યું અતિસે મન.
 ભૂપ કેહે આ કાળને વિષે, પંખી બહુ સતવંત;
 પ્રતિજ્ઞા પાળી પોતાની તુંને, વાહલા હશે ભગવત.
 હંસ કેહે હો ભૂપતી, સાંભળ માહારા મિત્ર;
 બોલ્યુ વાયક પાળીએ નહિ તો, કાળને અમો શો અંત્ર.

વલણુ.

અંતર શો અમો કાગ કરતાં, મિત્ર જો અમારી પેર રે.
 હંસ સાથે અશ્વ ખેસી, નળરાય ચાલ્યો ઘેર રે.

કડવું ૯ મું.

નળરાજ મંદિર આવીઓ, સુભટ હંસ સાથે લાવીઓ.
 સૈન્ય સઘળું સાહામું જાય, હંસને દેખી વિરમે થાય.
 આ વસ્ત્ર કાંઠાંથી પામ્યા રાજન, એણી પેરે પુછે પરધાન.
 નળ કેહે સરોવર માન, તાંઠાંથી મૂને આપ્યો ભગવાન.
 એ માહારે થયો છે વીર, એમ કહી આવ્યો મંદીર.
 કનકનું કીધું પંજર, હંસને રહેવાનું ધર.
 એકઠા ખેસી બન્યો જમે, ઘૂતકીડા સાથે રમે.
 હંસવિના ન ચાલે ધડી, પ્રેમ રહેજો પ્રીત જે જડી.

- અશોકવાટિકામાં એક વાર, અન્યો બેઠા ગુણબંડાર.
હંસે વાત વેહેની કરી, ત્યારે નળને દમયંતી સાંભરી.
ડીબો જામ્યો આકસમાત, નેત્રે કીધું આંસુપાત.
હંસ પુછે મારા વીર, તાહારે નયણે કાં વેહે છે નીર. ૨૧૫
નળ કહે શું પુછે મૂને, એટલું સૂજ નહીં પડે તૂને.
પરણ્યા કુંવારા ન જીએ અમો, ધરમાં લાભી દીઠી હશે તમો.
હંસ બોલે ને કર ધસે, મેં જાણ્યું લાભી પીછેર હશે.
તમો કુંવારા ન જાણ્યા માટ, શું પૃથ્વીમાં કન્યાનો દાટ.
પોતાની પાંખે લોહું જળ, ખજે રોતો રાખ્યો નળ. ૨૨૦
મરકલકું કરી મહીપતી, મિત્ર સાથે બોલ્યો વીનતી.
જે દહાડે મેં તમને ગ્રહ્યા, તે બોલ શું વીસરી ગયા.
તેં કહ્યું નળ મુક એક વાર, કાંઈ હુંએ કરીશ ઉપગાર.
ભાઈ તે બોલ્યું કહીએ પાળશો, એ મોહોડું દુઃખ કહારે ટાળશો.
વળતો હંસ કહે મહારાજ, હું સરખું કાંઈ સોંપો કાજ. ૨૨૫
મહા કઠણુ જે કારજ હશે, તે હું સેવકથી સરવે થશે.
નળ કહે તમો કરો સર્વથી, પણ માહારી જીભ ઉપડતી નથી.
કપરું કામ કેમ દેવાય, કદાપિ થાય કે નવ થાય.
ન થાય તો તમો પામો બેદ, લાજે ઘેર નાવો વાયક વેદ.
હંસ કહે અમથો નવ વળું, હું રીસાવાનું નોહું પૂતળું. ૨૩૦
ચૌદસોકમાં ગયાની ગત્ય, તાહારું કારજ થારો સત્ય.
નળ કહે હો પંખીજન, શરીર સુનાનું ચંચ રતન.
એહેવી તમારી દીસે દેહ, કાંઠાંથી વર પામ્યા લાઈ એહ.
હંસ ભણે સાંભળ હો નળ, સરોવરમાં છે સુનાનાં કમળ.
નિત્ય ભોજન કરવું તેહ, જેવું જમવું તેવી દેહ. ૨૩૫

પાળ પગથીએ જડયાં રતન, ચંચ ધસું અમો પંખીજન.
 તેહેની વળગે છે રેખાય, માટે રતનજડિત ચંચાય.
 હવે મા પુછશે આડી વાત, કામ શું છે કોહોની બ્રાત.
 નળ કેહે એક વિદર્ભ દેશ, કુંદનપુર ભીમક નરેશ.
 તેહેને દમયંતી દીકરી, કારણરૂપે તે અવતરી.

૨૪૦

વલણુ.

કારણરૂપે તે અવતરી, વણુ દીઠે મોહ થયો અમને;
 તે નારીસું વેહેવા મેળવો, એહવું માયું છું તમકને.

કડવું ૧૦ મું.

હસીને બોલ્યા વિહંગમ વાણીજી, બ્રાત શું માયું લજ્જ આણીજી.

માગી માગીને શુંરે માયું, એક દમયંતી નારી;
 દેવ કન્યા આણી આપું તો, કવણુ ભીમકકુમારી.
 વિદ્યાધરી ને કિન્નરી, ગાંધર્વી તે રૂપનિધાન;
 તે નારીનાં રૂપ આગળ, દમયંતી મૂકે માન.

૨૪૫

કોટી કન્યા પરણાવું, પદ્મની ગૌર માત્ર;
 તેહેની કાંતિ આગળ દમયંતી, તે દીસે દાસી માત્ર.

અતળ વિતળ સુતળ તળાતળ, રસાતળ પાતાળ;
 ત્યાં પેસી નાગકન્યા આણી આપું, કોણુ ભીમકની આળ.
 નળ કેહે હું સકળ સ્યામા, પામ્યો પંખીરાય;
 કોટી કારજ તેં કર્યો મેળવ, વૈદર્ભીસું વેહેવાય.

૨૫૦

એક માસનો વાયદો, હસે કર્યો સુગળ;

ત્યારે નળ કેહે ત્રીસ દહાડા, ત્રીસ જુગ પ્રમાણ.

૨૫૫

ત્યારે દિવસ આઠની અવધ કરી, કેહેતો ગયો ગુણવાન;

પીઠી કરજો રાજજી, તત્પર કરજો જન.

ભૂપ કહે પ્રયાણુ તે, હંસ મેં ન કહેવાય;
હું તો તું વિના એહેવો, પ્રાણુ વિના જન્મ કાય.
હવે એમ જાણી વિલંબ મા કરશો, રખે કરતા કોસું સ્નેહ; ૨૬૦
જો અવધ વટશે આવ્યાની તો, પડશે માહારો દેહ.
વિશ્વાસ આપ્યો વીરને, પછે પરવરયો ખગેશ;
થોડે કાળે આવીઓ, જાંઠાં વિદર્ભ દેશ.
ભીમકરાયના ધરની વાડી, ત્યાં દમયંતીનું ધામ;
તે વાડી મધ્યે આવી હંસે, લીધું નળનું નામ. ૨૬૫
ચંદ્રમા મસ્તકે આવ્યો, પૂર્ણિમા મધ્યજ્ઞમની;
સખી સાથે ઘુત રમે છે, દમયંતી જો ભામની.
તેણે સમે તાંહાં હંસલે, વિખાણ્યો નળરાજન;
શબ્દ સુંદર સાંભળી, સ્થામાએ ધરિયો કાન.
હરિવદનીએ હંસ દીડો, ખેડો ચંપક છોડ;
આ શું સુનાનું સાવજી, થયું જાણવાનું કોડ. ૨૭૦
શોભતું ને ખોલતું કરે, નળની વિખાણ;
એ પંખી કર ચડે નહીં તો, તજી માહારો પ્રાણ.
અખળા હેડી ઉતરી, જાંઝર કાઢાડ્યાં તતકાળ;
હંસે દીડી કામની, ત્યારે ખેડો નીચી ડાળ. ૨૭૫
દ્રોડે આડી અવળી અંગના, કરે જાણવાનો ઉપાય;
હાથમાંથી હંસ નાહાસે, ચપળ નવ જલાય.
પંખી કહેરે પ્રેમદા, અમો કમળના રેહેનાર;
નળાવના કો ન જાણે તું, કોણુ એહે જો નાર.

વલણુ.

એહેનાર તું કોણુ મૂખી, તુને કાંઠાંથી નળની શુદ્ધ રે;
વચન સુણીને વામાએ, વિચારી જાણવાની ખુદ રે.

આ કવિતામાં આવેલા સમાસોના દાખલા.

- નળાખ્યાન. (ષષ્ઠિ તત્પુરુષ સમાસ).
 પુણ્યશ્લોક. (બહુવ્રીહિ સમાસ).
 પશુપતાકાન્ત. (ષષ્ઠિ તત્પુરુષ સમાસ).
 યુધિષ્ઠિર. (સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ).
 મધ્યાન્હ. (ષષ્ઠિ તત્પુરુષ સમાસ).
 ગાંજીવ પાણી. (બહુવ્રીહિ સમાસ).
 મહામતી. (બહુવ્રીહિ સમાસ).
 નળપુષ્કર. (દ્વંદ્વ સમાસ).
 દિગવન્. (સપ્તમી તત્પુરુષ સમાસ).
 વેણુપાણી. (બહુવ્રીહિ સમાસ).
 વેણુધારી. (દ્વિતીયા તત્પુરુષ સમાસ).
 થાનકબ્રહ્મ. (પંચમી તત્પુરુષ સમાસ).
 રત્નજડિત. (પંચમી તત્પુરુષ સમાસ).
 હરિવદની. (બહુવ્રીહિ સમાસ).
 પાણી ગ્રહણ. (ષષ્ઠિ તત્પુરુષ સમાસ).
 વઝાદોષ. (" " "
 પ્રાણુદાન. (" " "
 ગુણુભંડાર. (" " "

કડવું ૧ લું.

નળાખ્યાન=(નળ+આખ્યાન) ન-
ળની કથા.

નળ=નૈષધ દેશના સૂર્યવંશી રાજા
વિરસેનનો છોકરો (નલ્ પ્રકા-
શવું).

આખ્યાન=કથા (આ, છયા કહેવું).

નાય=ધણી (નિ દોરવવું).

નૈષધનાય=નળરાજા.

કથા=આખ્યાન. (કથ્ કહેવું).

પુણ્યશ્લોક=પુણ્યવંત. (પુણ્ શુભ
કામ કરવું; કૃત્ સ્તુતિ કરવી).

રાય=રાજા (રાજ્ પ્રકાશવું).

વૈશંપાયન=વ્યાસ ઋષિના ચાર
શિષ્યોમાંનો બીજો. એણે પરિ-
ક્ષિત રાજાના પુત્ર જનમેજયને
મહાભારત સંલગ્નાવ્યું હતું.

(૨) જેની કીર્તિનું વર્ણન વૈશંપા-
યન ઋષિ મહાભારતના વન-
પર્વમાં કરેછે.

વાણી=શબ્દ. (વચ્ બોલવું).

વદે=બોલે. (વદ્ બોલવું).

આર્ણિક=જંગલનો. (ઋ જવું).

પર્વ=ભાગ. (પર્વ્ ભરવું).

આર્ણિક પર્વ=વન પર્વ; મહાભા-
રતના ૧૮ પર્વમાંનું ત્રીજું પર્વ.

મહિમાય=(મહિમા) મોટાઈ (મહ-
માન આપવું.)

પાંડવ=પાંડુ રાજાના પાંચ છોકરા.

દૈતવન=સરસ્વતી નદીને કાંઠે આ-
વેલું સ્વાતિક વન.

મોઝર=માં.

અર્જુન=પાંડુ રાજાને તેની સ્ત્રી

કુંતીથી થયેલા ત્રણ પુત્રમાં

સૌથી નાનો. એ હથીઆર

ફેંકવાની વિદ્યામાં કુશળ હતો.

એનાં બીજાં નામ સવ્યસાચી,

પારથ, ગાંડિવપાણિ, વ-

ગેરે છે. [વની નગરી.

કૈલાસ=હિમાલયની એક ટોચ; શિ-

આરાધ્યા=પૂજ્યા. (રાષ્ પુશકરવું).

ત્રિપુરાર=(ત્રિપુર+અરિ) ત્રિપુર

રાક્ષસનો શત્રુ; શિવ. (ઋ

જવું).

એ રાક્ષસનું કિલ્લાવાળું નગર

અભિ, પાણી અને હથીઆરથી

પણ નાશ ન પામે એવું હતું,

તેનો નાશ શિવે કર્યો હતો.

(૫) પશુપતાકાસ્ત્ર = (પશુપતાક +
અસ્ત્ર) શિવનું બાણ.

પશુપતાક = શિવ. (એનું વાહન
નન્દી-ગોધાનું છે તે પરથી મ-
હાદેવને પશુપતિ કહે છે).

અસ્ત્ર = હથેલીઆર (અસ્ત્રે કંકવું.)

પશુપતિ = શિવ. (પા બચાવવું.)

સ્વર્ગ = ઈંદ્ર વગેરે દેવતાઓને રહે-
વાનું ઠેકાણું. (સ્ત્ર અવાજ
કરવો).

કાલકેત = મારીય રાક્ષસના છોકરા.

પુલોમા = વૈશ્વાનર રાક્ષસની છોક-
રીનો છોકરો. [ધર્મરાય.

યુધિષ્ઠિર = પાંડવોનો વડો ભાઈ;
માયો = મારી નાખ્યો. [જવું).

ઉપન્યો = ઉપન્યો. (ઉપ; ની લઈ

ઉદ્દેગ = ચિંતા. (ઉત્ત, વિજ્ઞુજવું).

પુનરપિ = (પુનઃ + અપિ) ફરીથી.

પારથ = અર્જુન; પૃથાનો પુત્ર.

નેગ = પ્રીતિ; સ્નેહ.

તાપસ = યોગી (તપ્ તપવું.)

વૃહદશ્વ = ઋષિનું નામ છે. એણે

પાંડવને નળાખ્યાન કહી સંભ-

ળાવ્યું હતું.

(૧૦) વસવાનો ઠામ = ઉતારો.

ચાતુર = ચાર.

ચાતુરમાસ = ચોમાસું.

કુંતીસુત = કુંતીના છોકરા. (યુધિ-

ષ્ઠિર, ભીમ અને અર્જુન.) અ-

હિં પાચે પાંડવો. (સૂજન્મ

આપવો. [કરવી).

સેવાય = અરદાસ. (સેષ્ ચાકરી

પાય = (પાદ) પગ.

તળાસવું = ચાંપવું.

ચર્ણ = પગ (ચર્ ચાલવું.) [લાવવું.

સાંભર્યો = યાદ આવ્યો (સ્મૃ યાદ
[વ્યું. (અંતર; કૃ કરવું).

ભરાયું અંતઃકર્ણ = હૈડું ભરાઈઆ-

(૧૫) ધર્મરાય = યુધિષ્ઠિર.

ઋષિશ્વ = વૃહદશ્વ (ઋષ્ જવું).

જળ = પાણી; આંસુ (જલ્ ઝરવું).

ભીના = ભીંજાયા.

શે = કયા. [ખોલવું).

સતવાદી = સાચું બોલનાર (વદ્

નેત્રે = આંખમાં (નિ દોરવવું).

ધર્મ = ધર્મરાય. (ધૃ પકડવું).

સ્વામી (સ્વામિન) = ગુરૂ મહારાજ.

ઉઠી ગયો = જતો રહ્યો.

અવળાસવળા=આડા અવળા ધા;
અત્યંત દુઃખ.

સાલે=લાગે; દુઃખે.

સવ્યસાચી=અર્જુન (સવ્ય ડાબું,
ષ્ટ્ર ફેંકવું) એ ખેડ હાથે ખાણ
ફેંકી શકતો હતો તેથી.

૩૬૧=૨૩૫૦ તે (૨૬ ૨૩૫૦).

ભીમસેન=પાંડુ રાજાની સ્ત્રી કુન્તી-
નો છોકરો; એનામાં દસ હજાર
૨ હાથી જટલું જોર હતું.

દાતણ=(દંતઘાવન) આવળ કે લી-
મડાની દાંત ધસવાની સોડી.

(૨૦) રીસાવી=ગુરુસે થઇ.

વૃક્ષ=ઝાડ (વૃક્ષ ઢાંકવું.)

પ્રાતઃસામગ્રી=(પ્રાતઃ સવાર, સામ-
ગ્રી ચીજો.) સવારની પૂજનો
સામાન.

નકુળ=પાંડુ રાજાની સ્ત્રી માદ્રીનો
છોકરો. એ નીતિ, ધર્મજ્ઞાન
અને રણ વિદ્યામાં કુશળ હતો.

પોહોર=(પ્રહર) ત્રણ કલાકનો
વખત; દહાડાનો ૮ મો ભાગ.

વરણાગી=પ્રીતીઆરી; ટાપટીપ.

સહદેવ=નકુળનો નાનો ભાઈ; એ

ભૂત ભવિષ્ય જાણનાર તેમજ
રણ વિદ્યામાં કુશળ હતો.

દૈર્ઘ્ય=સોંપું (જા આપવું.)

સાધુ=પ્રમાણીક માણસ (સાધુ
સાધવું.)

રોપ=ગુરુસો. (રુષ્ટ રીસ ચઢવી.)

મધ્યાન્હ=(મધ્ય+અન્હ) અપોર.

જોષ=(જ્યોતિષ) મુહૂર્ત. (જુષ વિ-
ચાર કરવો).

(૨૫) જોગણી=(યોગિની) દેવી;
માતા (એ ૬૪ કહેવાય છે).

(યૂજ્ઞ માફક આવવું).

પરવશ=ગ્નહિં (પ્ર, વૃત્ત જવું).

ચંદ્રનું ધર છે સાહામું=એ દિશાએ
જવું લાભકારક છે. (ચંદ્ર પ્ર-
કાશવું).

સેહેવાય=ખમાય (સહ ખમવું).

દ્રૌપદી=દ્રુપદ રાજાની છોકરી; પાં-
ચે પાંડવની સામાન્ય સ્ત્રી.

(પાંચ સતી કહેવાય છે:-અહ-
લ્યા, દ્રૌપદી, સીતા, તારા ને
મદોદરી.)

હરણ કરવું=લઇ જવું (હલઇ જવું.)

વણમાંગે=માંગ્યા વગર.

(૩૦) મેહેલે=મૂકે.

ગાંજીવપાણી=(ગાંઢીવ પાણિ) અ-
ર્જુન. જેના હાથમાં (ગાંડીવ)
ધનુષ્ય છે તે. (પળ લેણુદેણુ
કરવી.)

ગુણુ=ઉપકાર; સેવા. [આવવું].
વિસરતો=બૂલતો. (વિ; સ્મૃ યાદ
રદયા=મનમાં.

સૂતો=(શૂન્ય) એકલો. (શૂન્ જવું).

પાખી=વિના; સિવાય. [લેવો].

નિશ્વાસ=નિસાસો. (નિ; શ્વસ્ દમ-

વિજોગ=(વિયોગ) જૂદા પડવું તે.

રૂપી=રૂપિ. [વિ, યુજ્ જોડવું].

હું સરખો=મારા જેવો.

રાજ્યાસન=(રાજ્ય+આસન)

રાજગાદી (આસ્ એસવું).

ભુવન=(ભવન) ધર. (મૂ હોવું).

રિધ=પૈસો, આખાદી. (ઋધ્ આ-

હવું=થયું. [ખાદ થવું].

નારી=દ્રોપદી.

વળતા=પધી.

વૈરાગ=(વૈરાગ્ય) સંસાર ત્યાગ ક-

રવો તે. (વિ; રાગ્ પ્રેમ.)

(૩૮) તેના દુઃખ સાથ સરખાવતાં.

હે નળ, તાર તો કંઈ ખી-
સાદમાં નથી.

(૪૦) અનેક=તરેહ તરેહના.

રાજન=હે રાજ; (રાજ્ દીપવું).

ભીમકુમારી=ભીમક રાજની છો-

કરી; દમયન્તી. [રમવું].

કુમારી=કુંવારી છોકરી. (કુમાર

મુખમાંડી=સવિસ્તર; મોઢેથી.

છાંડી=તણ.

દાસીરૂપ ધર્યું=ચાકરડી તરીકે રહી.

ધર્યું=ધારણુ કર્યું. (ઘ્ ધરવું).

કૃપાકુંડું=(કુબ્જ) કદરૂપું.

ગાત્ર=શરીર. (ગમ્ જવું).

કોણુ માત્ર=શા હિસાબમાં.

(૪૫) નરેશ=(નર+ઇશ) રાજ. (રૂશ્

રાજ્ય કરવું).

કાહાવે=કહેવાતો હતો.

ભમયંતી=રખડતી. (ભ્રમ્ ભટકવું).

ઉત્પત્ય=(ઉત્પત્તિ) મૂળ; જન્મ.

(ઉત્, પદ્ જવું).

અયધતિ=પહેલેથી છેલ્લે સુધી.

(૫૦) વ્યથાય=(વ્યથા) તન અને મ-

નનું દુઃખ. (વ્યથ્ દુઃખ થવું).

વલણુ=સાખી, (વલ્ વળવું).

વિપ્ર=બ્રાહ્મણ. (વેદ શીખ્યા પ-
છીનો).

કંકણું ૨ જી.

ધરતા હદે=ધ્યાનથી સાંભળતા.

વિશાળ=મોટો. [વિ, શલ્ ઢાંકી
નાંખવું].

જીપાળ=(મૂપાલ)રાજ. (મૂ પૃથ્વી,
પા રક્ષણ કરવું). [ખવું].

(પપ) બાંધવજન=ભાઈ (બન્ધ બાં-
તન=(તનય) પુત્ર. (તન્વધારવું).

કુટડાં=રૂપાળાં.

કામ=કામદેવ; પ્રેમનો દેવ; એની
સ્ત્રી તે રતિ; એના પાંચ પુત્ર
બાણ છે તેથી તે મોહ ઉપજા-
વે છે. એનાં બીજાં નામ, મ-
દન, રતિપતિ, અનંગ, પંચ-
શર, કંદર્પ, મનસિજ, વગેરે છે.
ગયાવન=સંસાર ત્યાગ કરી ઇશ્વર
ભક્તિ કરવા જંગલમાં જઈ
રહ્યા.

મહામતી=મોટી બુદ્ધિવાળો (મહત્
મોટી, મન્ વિચારવું.)

સેનાપતી=લશ્કરનો ઉપરી. (પા
પાળવું.)

ખ્યાત=(હ્યાતિ)કીર્તિ. (હ્યા કહેવું).

શત્રુમાત્ર=સઘળા દુશ્મનો. (શદ્
ઓછું કરવું).

પમાડયા શાંત=તાબે કર્યા. (શમ
શાંત થવું).

(૬૦) ભૂપતી=રાજ. (પા પાળવું.)

ભજે=માન આપે (મજ્ ભજવું.)

દિગવજે=(દિગ્વિજય) મોટી જીત.

(દિક, દિશા; વિ, જી જીતવું.)

ઉધાડે બાર (દ્વાર)=નિર્ભયપણે.

(ઢૂઢાંકવું).

ચખાર=લુચ્યા; હરામખોર.

સત્યે=સત્ય વડે. (અસ્ હોવું.)

યમપતિ=યમરાજ; ધર્મરાજ; ન્યા-

ય કરનારો દેવ. અદિતિના બાર

છોકરા જે આદિત્ય તેમાંનો

એક. એની નગરીનું નામ તે

યમપુરી જ્યાં સઘળા મુઆ-

બાદ જાયછે, અને એ ઠેકાણે

ન્યાય થયા પછી જીવને સ્વર્ગ-

માં કે નર્કમાં લઈ જવાય છે

(યમ સ્વાધિન રાખવું).

કીધો સાધ=વશ કીધો. (સાધ
સાધવું).

પુર=શહેર. (પૂર્ આગળ જવું).
 વ્યાધ=રોગ. (વ્યધ્ મારવું).
 કનક=સોનું. (કન્ પ્રકાશવું).
 કોડાર=(કોષ્ટાગાર) ભંડાર. (કોષ્ટક
 દાણા ભરવાની જગ્યા.)
 દાતાર=(દાતૃ) આપનાર. (દા આ-
 પવું). [માંગવું].
 જન્યક=(યાચક) ભિખારી. (યાચ
 દારિદ્ર=દુઃખ. (દરિદ્રા ગરીબ હોવું).
 કાપીઆં=મટાડયાં.
 મુખ માગ્યાં=નેટલાં માંગે એટલાં.
 (૬૫)ભિક્ષુક=માંગનાર. (ભિક્ષુ ભી-
 ખ માંગવી).
 હોલાણી=હોલાવાઇ. (હોલાવ ધા-
 તુનું બુતકુંદન).
 દાજ=સંતાપ. (દહ બાળવું).
 કીર્તિ...વિસ્તીર્ણુ=નળની કીર્તિ ચો-
 મેરફેલાઇ ગઇ. (કૃત્ વખાણવું).
 પ્રસરે=ફેલાય. (પ્રસ્ ફેલાવું).
 કીર્ણુ=કિરણ; બીજ.
 (૬૭) તેનાં સારાં કામેને માટે
 લોકો નળને પુણ્યવાન કહેવા
 લાગ્યાં. [વ્યાપવું].
 વૈષ્ણવ=વિષ્ણુને માનનારા (વિષ્-

આધુ=અધુ. [કરવું].
 નેમ=નિયમ. (નિ, યમ સ્વાધિન
 દાન=ભિક્ષા. (દા આપવું).
 મસ્તક=માથું. [સધળે ઠેકાણે.
 (૭૦) ઉત્તર-પશ્ચ=ચારે દિશાએ;
 વાધ્યો=વધ્યો.
 અદેખાર્ધ=ધર્મી. (અ, દશ, જોવું).
 મુજ થકી=મારા કરતાં.
 યશ=કીર્તિ.
 પિતરાઈ=(પિતૃવ્યજ)કાકાનો દીકરો.
 (પિતૃવ્ય કાકો, જન્ જનમવું;
 પિતૃ આપ; પા પાલવું).
 સમસ્ત=મધી. (સમ, અસ ફેંકવું).
 એ આગળ-અસ્ત=એની આગળ
 મારું માન થઈ ગયું. (અસ્
 ફેંકવું). [દેવું].
 કીધું ત્યાગ=તજ દીધું. (તજ છોડી
 વાળ્યો=સમગ્રવેલો.
 દારણુ=અધાર. (દૃ શાડી નાખવું).
 પળ્યો=ગયો. (પ્લુ જવું).
 (૭૫) સેવ્યું=રહ્યો. (સેવ્ સેવવું).
 શૃંગ=શિખર.
 નિર્મળ=(નિઃ+મલ) સ્વચ્છ પાણી
 વાળી (મલ ધારણ કરવું).

મંગ=ગંગા નદી. (ગમ્ જવું).
 ૭૭-૭૯. તેણે જંગલમાં મન મના-
 વનાઈ રાજ શરૂ કરી; ત્યાં કોયલ
 ટાંકા કરતી હતી તે તેને મન દર
 બારની રામજણી હતી, હરણુ તે
 મારા ઘોડા છે, ઝાડ તે બારણે
 ઉભેલા છડીદાર છે, ડુક્કર તે હાથી
 બરાબર છે, અને આ જમીન તેજ
 મારો પલંગ છે.
 શલ્યા=પથ્થર; શિલા.
 આસન=મેઠક. (આસ્ બેસવું).
 પાનડાં=પાંદડાં. (પત્ પડવું).
 છત્ર=છાયા. (છટ્ ઢાંકવું).
 માનસી=મન મનાવવાનું; મન ક-
 હિપત. (મન્ વિચારવું).
 કોકિલા=કોયલ.
 ગાન=ગાયન. (ગૈ ગાવું).
 મૃગ=હરણુ.
 અશ્વ=ઘોડો. (અશ્ પ્રસરવું).
 કારણે=માટે.
 દુભ=ઝાડ. (દુ જવું). [વી લેવું].
 પ્રતિહાર=દરવાન. (પ્રતિ, ટૂં છીન-
 છુંડ=ડુક્કર; વરાહ.
 હસ્તિ=હાથી; ગજ; કરી.

પરજંગ=(વર્ચક). પલંગ.
 કેમે=ગમે તે કરવે.
 ભંગ=નાશ. (મંજ્ ભાગવું).
 (૮૦) નવ=નહી.
 ખાતર=ધરમાં છુપી રીતે આવ-
 વાને ચોર જે બાકોઈ પાડે છે
 તે. (જન્ ખોદવું).
 એણી પેરે=આવી રીતે.
 અણુચાલતે=જેમ તેમ કરી; ન
 છુટકે. (ચલ્ ચાલવું).
 વશ કરીધું મન=મન કામમાં રા-
 ખ્યું; મન માર્યું.
 રહી=બંધ રાખો.
 નિષકંટક=(નિઃ+કંટક) વગર
 હરકતે. (કટ્ જવું). [કરવો.
 આણુ=(આજ્ઞા) દુવાઈ. જ્ઞા હુકમ
 (૮૫) માગાં=લગ્નની માંગણી.
 (માર્ શોધવું).
 ખોડ=ખામી.
 જોડ=જોડી. (જુદ્ જોડવું).
 લક્ષણુ=ગુણ. (લક્ષ્ જોડવું).
 સપૂર્ણુ=પૂરેપૂરાં. (પૂ ભરવું).
 પાણિ=હાથ. (પણ લેણુ દેણુ કરવી).
 મહણુ=પકડવું તે. (મહ્ લેવું).

પાણિગ્રહણ=લગ્ન.

દિન=દિવસ. (દિવ્ પ્રકાશવું).

મુનં=મુનિ; ઋષિ.

મુણુ=સાંભળ. (શ્રુ સાંભળવું).

(૯૦) વેણુ=(લીણા) તંત્રુરો. (વિ,
નંદ અવાજ કરવો).

વેણુપાણી=નારદમુનિ. (વીણા
જેના હાથમાં છે તે.)

વેવિશાળ=વિવાહ. (વિશ્ પ્રવેશ
કરવો).

કડવું ઉ જી.

(૯૧) એણીપેર=આ પ્રમાણે.

[ખેલવું].

વાણી ખોલ્યા=વર્ણન કીધું. (વચ્
વિરસેનસુત=નળ; વિરસેનનો છો-
કરો. (સૂ જન્મ આપવો).

માન=આપર.

અર્ધ=દેવને અથવા બ્રાહ્મણને મા-
ન આપવા સાર ચોખા, ફૂલ,
પાણી, વગેરે પૂજનો સામાન.
(અર્ધ લાયક થવું).

પાદ=માન આપવા સાર પગ
ધોવાનું પાણી. (પાદ પગ).

અર્ધ... પૂજ્યા=હાથમાં અર્ધ આપી
પગ ધોઈ પૂજ કરી.

ભગવાન=ઈશ્વરી અંશવાળો ઋષિ;
નારદ.

આદર આણી=માન સહિત.

અન્યોઅન્ય=એક બીજાને.

કુશળીક્ષેમ=આરોગ્યતા; સુખાવ-
સ્થા; તંદુરસ્તી. (કુશળ=આ-
રોગ્ય+ક્ષેમ=કલ્યાણ).

(૯૫) પટરાણી=મુખ્ય રાણી; પહેલી
પરણેલી રાણી. (પટ રાજગાદી,
રાજી રાણી).

આસન=રાજગાદી. (આસ ખેસવું.)

દોષ=પાપ. (દુષ્ યગડવું).

પ્રતિ ઉત્તર ખોલ્યા=(પ્રત્યુત્તર) જ-
વાળ દીધો.

શોષ ધરી=પ્રિકર સહિત; અચકાતાં.

(શુષ્ સકાઈ જવું).

પ્રજ્ઞપતિ=બ્રહ્મા; સૃષ્ટિનો ઉત્પન્ન
કરનાર.

પુત્ર=છોકરો. (પૂ એ નામનું નર્ક,
તત્ર તારણુ-કરનાર). [નાર.

વેણુધારી=નારદ; વિણાને રાખ-
(૧૦૦) બ્રહ્માજી=સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કર-

નાર. એનું વાહન હંસ છે. એની
પુત્રી સરસ્વતિ છે. બ્રહ્મા ચાર
મ્હોડેથી નિરંતર ચારે વેદ ભ-
ણ્યા કરે છે. પ્રજાપતિ, વિરંચી,
ચતુરાનન વગેરે બીજા એનાં
અનેક નામ છે. (બૃહ વધવું).
માહારે નિરમીછે=મારે માટે પેદા
કરી છે. (નિર્મા ઉત્પન્ન કરવું).
કો નારી=કોઈ સ્ત્રી.

સપ્ત=સાત. (૫૦હ૩ત).
દ્વીપ=જમીનનો પાણીથી ઘેરાયેલો
ભાગ. (દ્વિ બે, અપ પાણી) બે
અર્ધ ગોળ મળી સઘળી બા-
જુએ પાણી તે.

હિંદુશાસ્ત્ર પ્રમાણે સપ્ત દ્વીપ
નીચે પ્રમાણે છે:—

જંબુ, પ્લક્ષ, કુશ, શાક,
શાલ્મલિ, કૌંચ અને પુષ્કર.

દરેક દ્વીપ સાથે એકેક સમુદ્ર છે.
નવખંડ આ પ્રમાણે છે:—

ધલાવૃત, ભદ્રાશ્વ, હરિવર્ધ,
કિંપુરુષ, કેતુમાલ, રમ્યક, ભરત,
હિરણ્યમય ને ઉત્તરકુર. (સંહ્ ભા-
ગવું).

કોટાકોટ=કરોડો ; અગણિત.
રૂપી=રૂપિ.

વરં=પરણું. (વૃ પસંદ કરવું).
શકે...ખોટ=મને લાગે છે ને
પૃથ્વીમાં કન્યાની તાલુ છે.

રૂપ=ખુબસુરતી.

કુળ=ખાનદાન; વંશ; ઓલાદ.

ચાતુરી=(ચાતુર્ય) હોશિઆરી.

ચાલ=રીતભાત. (ચલ ચાલવું).

સકળ લક્ષણ=સઘળા ગુણ; બ-
ત્રીસ લક્ષણ. (લક્ષ જોવું).

પુરણ=પૂરા. (વૃ ભરવું).

પરણું=વરં; લગ્ન કરં. (પરિ ચો-
તરપ+નિ દોરી લઈ જવું).

હિંદુઓ લગ્ન દિવસે બાયડીને
ચોરીની ક્રિયા કરતી વખતે
એક ખાડા આસપાસ ફેરવે છે).

તત્કાળ=(તત્કાલમ્) તરત. (કલ્
નળવું).

(૧૦૫) તવ=ત્યારે. કીજે=કહીએ.

સ્થામા=સ્ત્રી. (શ્યામ કાળું).

સ્વરૂપ=અહેરો.

અલોકીક=અસાધારણ; આ હ-
નિઆમાં મળે નહીં એવી.

(અ નહિ, લૌકિક દુનિયા સંબંધી; લોક જોવું).

વેદ=આર્ય લોકતું મૂળ ધર્મ પુસ્તક.—વેદ ૪ છે:—ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અને અથર્વવેદ. (વિદ્ જાણવું).

વેદ જોહેને વરણ=જે સ્ત્રીતું વર્ણન વેદ જોવા પુસ્તકમાં કીધેલું છે. (વર્ણ વર્ણન કરવું).

ધંદ્ર=દેવતાઓમાં મુખ્ય; સ્વર્ગનો રાજા. એ અમરાપુરીમાં નંદન બાગમાં વૈજ્યંત નામના મહેલમાં રહે છે; એની સભામાં ગાનારા તે ગંધર્વ ને નાચનારી તે અપ્સરા કહેવાય છે, એની સ્ત્રીતું નામ શચિ છે. ધંદ્રને હજાર આંખ છે તેથી એને સહસ્રાક્ષ કહે છે.

(દ્વ કીર્તિવાન થવું.) [નહિ.

ધચ્છે નહિ=પરણવાની મરણ કરે. મહામુની=મોટા ઋષિ.

કોણ નામ=શું નામ. કવણ=કોણ.

(૧૧૦) સકળ=સધળા.

હતમ=શ્રેષ્ઠ.

વિદર્ભ દેશ=દક્ષિણ હિંદુસ્તાનમાં

આવેલો એક દેશ. હાલમાં

એને વરાડ પ્રાંત કહે છે. [છે.

રાજ્યાસન કરે છે=અમલ ચલાવે તારણી (તરુણી)=જીવાન સ્ત્રી.

અભિધાન=નિશાન; ઓખડ (અભિ; ધા ધારણ કરવું). [પવું).

પુણ્યદાન=ધર્મનાં કામ. (દા આ-અપાર=ધણાળ. [સ્તારવું).

સંતાન=છોકરો. (સં+તન્ વિ- (૧૧૫) દમન=ઋષિતું નામ છે.

(દમ્ દમવું).

આતિથ્ય=પરોણાગત. (અતિથિ પરોણો; અટ્ ભટકવું).

ખટરસ=છ રસવાળાં (ભાતભાતનાં) ભોજન. (ષટ્ છ). ખા-

ટો, ખારો, મીઠો, તુરો, તીખો અને કડવો.

ક્ષુધા=ભૂખ. (ક્ષુ ભુખે મરવું.)

ત્રિકાળગ્નાને=ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળની હ-

કીકત જાણવાની શક્તિ વડે.

વંઝા (વંઘ્યા)=વાંઝણી; છોકરું ન થાય એવી સ્ત્રી.

દેવ=ખેડ; ખામી. (દુષ્ ખેડ
હોવી).

ખરૂં કીધું=નકી કીધું.

(૧૨૦) કરૂણા=મહેરખાની; દયા.

વરદાન=આશિષ; વચન. (વૃ
પસંદ કરવું, દા આપવું).

અંતરધાન પામીઆ=અલોપ થયા;
જતા રહ્યા. (અંતર; જ્યે વિચારવું)

(૧૨૫) ઉછર્યા=ખેડા થયા.

વદન=મોં. (વદ્ ખોલવું).

લેખન=આંખ. (લેખ્ જોવું).

ઉપમા=મુકાબલો; સરખાપણું.

(મા માપવું).

મેં=મારાથી. પ્રત્યે=આગળ.

૩૫ કહો=ખુબસુરતીતું વર્ણન કરો.

વિસ્તારીને=લંબાણથી. (વિ+સ્ત્ર=
ફેલાવવું).

કડવું ૪ થું.

કુટડી=શોભાયમાન; ખુબસુરત.

વીખાણું (ચાહ્યાન)=વખાણું.

(જ્યા કહેવું). [જાણવું].

મુજાણું (મુજાન)=ચતુર. (જા

(૧૩૫) ચાતુરી=(ચાતુર્ય) ચતુરાઈ.

અદ્ભુત=અસાધારણ; નવું. (અત્;
મૂ થવું).

વેશ=પોશાક; લુગડાંનો દેખાવ.
(વિશ્ દાખલ થવું).

કેમ વર્ણવું=કેવી રીતે ખ્યાન કરે.
હું તેમ કરવા અશક્ત છું.

શેષ=શેષ નાગ; નાગનો રાગ;
એ હંમેશા પાતાળમાં રહેછે.

એને હજાર જીભ છે. એ પૃ-
થ્વીને પોતાની ફેણુપર ધરી

રાખેછે, તેથી એને ધરાધર પણ
કહેછે. (શિષ્ મારી નાખવું.)

માનની=(માનિની) સ્ત્રી. (માન્
માન આપવું).

પક્ષીજન=સર્વ પક્ષી.

કડવું ૬ હું.

ચંચ=ચાંચ. (ચંચ્ જવું).

પ્રહાર=ધા. પોકાર=શોક.

કડવું ૭ મું.

(૧૪૦) વિલાપ=રડાફૂટ; શોક.

(લપ્ ખોલવું).

માણસાં=માણસ.

કાળા માથાનો ધણી=મનુષ્ય.
 જીવ=પ્રાણી. તતખેવ=તરતજ.
 અવશ્યમેવ=(અવશ્યમ+ઇવ)જરૂર
 (અવ; જ્યે જવુ).
 પંખાય=(વક્ષ) પાંખ.
 અગ્નિમહાંય=દેવતામાં.
 રતન=(રત્ન) ધણુ સુંદર પ્રાણી.
 એજે=ફેકટ. (મરી જશે).
 નીધનયાશે=મૂલ વગરનું થશે;
 ટળવળી મરશે=રીળી મરશે.
 મલો=પકડાયલો. (મદ્દ પકડવું).
 ધાયો=દોડી આવ્યો. (ધાવ્ દો-
 ડવું). સાથ=ટાળું.
 સ્ત્રીવૃંદ=હંસની સ્ત્રીઓનું ટાળું.
 આકંદ=રડાકૂટ. (આ; ક્રંદ રડવું).
 (૧૫૦)હંસી=હંસની માદા; હંસા.
 શાપ=કહુઆ. (જાપ શ્રાપ દેવો.)
 કેમ...ખંધ=માઠાં કામ કીધાં હોય
 તેને લીધે માણસને ને અડચ-
 નુ પડેછે તેમાંથી કેમ છૂટી
 શકીએ.
 સંખંધ=લહેણું. (બંધ ખાંધવું).
 (૧૫૫) અણુધટતુ=અધટિત;
 અથોઅ. (ઘટ્ ધડવું).

વારી રાખ્યો=તે કરતાં અટકાવ્યો.
 બ્યોમ=આકાશ.
 નિદ્રા કીધી=સુતો.
 ભોમ=(ભૂમિ) જમીન.
 સ્થાનકબ્રષ્ટ=પોતાની જગ્યાથી દૂર.
 (સ્થા રેહવુ, બ્રષ્ટ પડવું).
 ધરણિ=પૃથ્વી. (ધ પકડવું).
 મા મુકશો ચર્ણુ=જશો નહિ; ચા-
 લશો નહિ.
 (૧૬૦) દોષ પામ્યાછે=ગુસ્સે થયા
 છે. (રુષ્ ગુસ્સે થવું).
 દોષ દેછે=કપકો આપેછે. (દુષ્ ખ-
 ગાડવું).
 વિશ્વાસ ધરો=ભરોસો રાખો
 (શ્વસ્ શ્વાસ લેવો).
 નાશ નવ કરવાનો=મારી નહીં
 નાખીશ. (નશ્ નાશ થવો).
 હસને વાચા યઇ=હંસ માણસની
 પેઠે બોલવા લાગ્યો.

કડવું ૮ મું.

મનુષ્ય=માણસ જાત. પેરે=પેઠે.
 (૧૬૫) પ્રાણુદાન=જીવત દાન.
 સર્વથા=ગમે તેમ કરી.

સુદરી=સુંદર સ્ત્રી.

આસના વાસના કરી=દિલાસો
આપી.

(૧૭૦) વાહન=જેમાં એસી દુર
જવાય તે. (વહ લઈ જવું).

અવની=પૃથ્વી. (અવ રાખવું)

એક=એકઠાં. દેશપતિ=રાજા.

ક્ષત્રી=લડાયક જાતનો (ક્ષણકાપવું).

કેવળ=નયો, ખીલકુલ. [નાખવું].

વિઘ્ન=હરકત; નાશ. (હન મારી

(૧૭૫) રઢીઆળું=ખુશલાગે એવું.

ખટપટ=શીકર. ટાળો=રાખો નહીં.

શોક=દલગીરી. ફાક=ફાકટ.

ઠરશે=સંતોષ પામશે.

(૧૮૦) તતક્ષણુ=તરતજ.

તજશે પ્રાણુ=મરી જશે.

પ્રસન્ન્યો=જન્મ આપ્યો (પ્ર; સુ
જન્મ આપવો).

સાખી=સાક્ષી (સ; અક્ષિ આંખ).

સુરજ દેવતા=સૂર્યદેવ. [નરક.

(૧૮૫) રૈરવ નરક=રૈરવ નામનું

નરક=મુઆ પછી પાપી માણુસનું

રહેવાનું ઠામ. (રત નર્ક છે).

ભાખી=બોલેલી (માણુ બોલવું).

દ્રોહી=કપટથી વર્તનાર (દુહધન
કરવી).

સ્વામિ દ્રોહી=પોતાના શેઠ સાથ
કપટથી વર્તનાર.

પાતિક=પાપ (પત્ પડવું).

ત્રાહે ત્રાહે કરી=ધણું દલગીર થઈ.

નિરધાર=(નિઃ+ધાર) નક્કી.

સમ=સોગંદ.

(૧૮૦) પ્રતિજ્ઞા=વચન (જ્ઞા જા-
ણવું).

કટક=લશ્કર (કટ્ ધેરી લેવું).

મુકયો=છોડી દીધો.

પ્રેમદા=સ્ત્રી (મદ્ અહંકાર કરવો).

સુંદરી=સ્ત્રી.

સમગળવી=ધીરજ આપી.

(૧૮૫) વોળાવી=તેને ઠેકાણે મો-
અંધ=આંધળો. [કલી

આ કાળને વિષે=આવા વખતમાં.

સતવંત=સાચું બોલનાર.

ભગવંત=ઈશ્વર. વાયક=વચન.

કાગ=કાગડો. (કક્ષ અપજાતા રા-
ખવી).

અંત્ર=તરફવત. (અત્ર આંધવું).

કડવું ટ મું.

મંદિર=ધર; મહેલ. સુભટ=શુરો.

(૨૦૫) સૈન્ય=લશ્કર.

વિરમે=અનન્ય.

વસ્ત=વસ્તુ; પ્રાણી.

માન સરોવર=ટીબેટમાં છે.

વીર=ભાઇ. (વીર પરાક્રમી થવું).

પિંજર=પાંજર.

(૧૧૦) એકઠા=સાથે.

ઘૂત કીડા=પાસા સોગટાંની રમત

(ઘૂત પ્રકાશવું; ક્રીડ રમવું).

રસિયા=મોહલા.

રેહેણુ=ધાતુ સાંધનારી મેળવણી.

જડી=ઝાડી.

પ્રેમ...જડી=પ્રેમરૂપી રહેણુ વડે

નળ અને હંસની પ્રીતિ એક

ખીન્ન સાથ બાંહેલી હતી.

વાટિકા=વાડી. ગુણુભંડાર=મહા-

ગુણી. (ગુણ કહેવું).

ત્રેહે=વિયોગે (સ્ત્રીના). [આવ્યો.

ડીખો જાખ્યો=રડવાનો ઉભરો થઈ

આકસમાત=એકાએક.

આંસુપાત=(અશ્રુપાત) આંસુ પ-

ડ્યાં તે (પત્ત પડવું).

(૨૧૫) નયણુ=(નયન) આંખ (નિ
દોરવવું).

કાં=કેમ.

સજ=સમજ. (સૂચ એતવવું).

ભાભી=(બ્રાત્રજાયા) ભાઇ (નળ)

ની બાવડી.

કર ધસે=પસ્તાવો કરે.

પીહેર=(પિતૃગૃહ) બાપને ધર.

દાટ=ખોટ.

માટ=માટે.

(૨૨૦) લોહું=લુછયું. (લુષ્ લુછવું).

ખગ=પક્ષી (જે આકાશ ગમ્ જવું)

રોતો રાખ્યો=રડતો બંધ રાખ્યો.

મરકલડું કરવું=મેં મલકાવવું.

ઝણા=પકડયા=(મ્હ પકડવું).

ખોલ=વચન. ઉપગાર=ઉપકાર.

(૨૨૫) વળતો=પછી.

સેવક=ચાકર. (સેવ્ સેવા કરવી).

સર્વથી=ગમે તેમ કરી.

કપર=અધર; કંકાડું.

દેવાય=સોંપાય.

ખેદ=દલગીર. (સિદ્ દુઃખ ભો-

ગવવું).

[કાવું).

લાન્ન=શરમને લીધે. (લજ્ બોસ-

નાવો=ન આવો.

વાયક=શબ્દ. વાયકવેદ=એ વેદ

વાક્યના જેવું સત્ય છે.

(૨૩૦)અમથો=કામ કર્યા વગર.

વળું=પાછો આવું.

નોહું=નથી. પૂતળું=મૂર્તિ.

લોક=દુનિયા.

એ ત્રણ કહેવાય છે—સ્વર્ગલોક,

મૃત્યુલોક, પાતાળલોક. વળી સાત

પણ કહેવાય છે:-બૂ, જુવર, સ્વર,

મહર, જન, તપો ને સત્યલોક.

આ પ્રમાણે સાત ઉપરની બૂલોક

અને સાત નીચેના સપ્તપાતાળ

મળીને ૧૪ લોક થાય છે.

ગત્ય=શક્તિ. (ગમ્ જવું).

સત્ય=નક્કી. (અસ્ હોવું).

(૨૩૫)દેહ=શરીર. [કરવું].

વર=વરદાન; આશિષ. (હુ પસંદ

બણે=કહે. રેખાય=રજ.

ચંચાય=ચાંચ.

રત્ન જડિત=જવાહિરથી મઢેલી.

બ્રાત=(બ્રાત્ર) ભાઈ.

કુંદનપુર=વિદર્ભમાં આવેલી ભીમ-

કની રાજધાની,

(૨૪૦)કારણરૂપે=કંઈ કારણ માટે.

વણુદીઠે=વગર જોયે. [સાથે.

મોહ=મોહમત. નારી મું=સ્ત્રી

વેહેવા=વિવાહ. મેળવો=કરાવો.

માગુછું=વિનંતિ કરી કહુંછું.

કડવું ૧૦ મું.

વિહંગમ=પક્ષી. (ચિહ્ન આકાશ,

ગમ્ જવું).

(૨૪૫)કવણુ=શા હીસાખમાં.

લજ્જા આણી=શરમાઇને.

વિદ્યાધરી=દેવતાઓના વિદ્યાધર

નામના ગણની કન્યા.

કિન્નરી=કિન્નર નામના એક જાતના

સ્વર્ગના ગવૈયાની સ્ત્રી.

ગાંધ્રવી=ગંધર્વની કન્યા. (ગૈમાવું).

રૂપનિધાન=અતિ રૂપાળી. (મિ; ષા

પકડવું).

દમયંતી મૂકે માન=દમયંતી પો-

તાની ખુબસુરતીનું અભિમાન

મૂકી દે. (માન માન આપવું).

કોટી=કરોડો.

પદ્મની=રૂપરંગ, ચતુરાષ્ટ્ર વર્ણરેખા

શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી. શાસ્ત્રમાં ૪ જાતની સ્ત્રી

કહેલી છે:—પદ્મની, ચિત્રિણી,

શખિની. હસ્તિની.

ઝીર=સફેદ, ગોશં.

ક્રાંતિ=ખૂબ સુરતી.

અંતઃ...પ્રાતાળ=પૃથ્વીની નીચેનાં

દેશં. સ્માત પ્રાતાળનાં નામ છે.

ખાળ=છેદરી. સ્યામા=સ્ત્રી.

કોટી કાસ્ત્ર=કરોડ કામ.

(૨૫૫) જુગ=(યુગ) લાંબો વખત.

જુમઝ કહેવાય છે:—સત્યયુગ,

ત્રેતાયુગ, દ્વાપરયુગ, અને

કળીયુગ.

વૈદર્ભીસુ=દમયંતી સાથે.

પ્રમાણુ=જોવો.

વાયદો કયો=મુદત બાંધી.

અવધ કરી=મુદત બાંધી.

પીઠી કરજો=લગ્ન માટે સુગંધી

હળદ વગેરે શરીરે ચોળા-

વળે. (વિષ્ દળવું). હિંદુ-

ઓમાં જનોઇને દિવસે છોક-

રાને, લગ્નમાં વરકન્યાને, અને

અધરણીમાં સ્ત્રીને શરીરે પીઠી

ચોળવાનો આદ્ય છે.

જનન=વરનાં સગાંવહાલાં.

પ્રયાણુ=જવું તે. (યા જવું).

પ્રયાણુ...કહેવાય='તું' જાં એમ

બોલવાને મારી જીબ ઉપ-

ડતી નથી.

વિલંબ=ઢીલ.

કાય=કાયા.

(૨૬૦) કોસું=કોઇની સાથે.

વટશે=વીતી જશે.

દેહ પડશે=હું મરી જઇશ.

વિશ્વાસ=ખાતરી. પરસ્પરયો=ગયો.

અગેશ=(અગ+ઇશ) પક્ષીનો રાજા;

મસ્તકે=માથે.

[હંસ.

ધામ=ઠેકાણું.

(૨૬૫) પૂર્ણિમા=પુનેમ.

મધ્યજનમની=મધરાત.

લામની=સ્ત્રી. (મામ્ ગુસ્સો કરવો).

હરીવદની=ચંદ્રમુખી. (હરી=ચંદ્ર-

વદન=મોં).

ચંપક છોડ=ચંપાનું ઝાડ.

સું=કેવું સરસ.

સાવજ્યુ=પક્ષી. કોડ=મન.

કર ચડે=હાથમાં આવે.

અખળા=સ્ત્રી; અંગના.

ઝાંઝર=ધુંધરીવાળું પગનું ધરણું

(૨૭૫) કામની=સુદર સ્ત્રી.

ડાળ=ડાળી.

નીચી ડાળે બેઠો=(કારણ કે હંચ

પોતે પકડાવાજ માંગતો હતો.)

દોડે=દોડે. શુદ્ધ=શુદ્ધિ; અપ્રજા.

